

KAZAN TATAR MÂNİLERİNDE KADINLARIN TALİHSİZ KADERİ***Çulpan ZARİPOVA ÇETİN******Öz**

Mâni söyleme geleneği, geniş bir coğrafyada hayat sürdüren Tatar Türkleri için asırlarca yaşayan ve en yaygın olan geleneklerden biridir. Mânilerde ümit, sevgi, dostluk, hoşgörü gibi konuların yanında özlem, kadere boyun eğme gibi hayatın içinden alınan konular da işlenmiş olup onlara daha çok kadınların hayatını anlatan mânilerde rastlarız. Hangi coğrafyada yaşarlarsa yaşasınlar hayatlarını hep aynı uğraş -su kenarında çamaşır tokaçlama, tandır başında yufka açma, ormanda odun toplama, tarlada ekin biçme ve harmanlama, kışın uzun akşamlarında ip eğirme- ile geçiren bütün Türk kadınları gibi Tatar kadınları da içlerine attıkları dertlerini ve hayat karşısındaki ezilmişliklerini mânilerde dile getirmişlerdir.

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânileri konu bakımından incelediğimizde içtimai ve şahsi sıkıntıları dile getiren mâniler olarak ayırabiliriz. İçtimai nedenlerden en çok karşılaştığımız, kadınların toplum içinde kısıtlanan özgürlükleridir. Bu sebep aslında doğrudan onların şahsi sıkıntılarına da yol açmıştır.

Maddi sıkıntılardan dolayı genç kızlar, aileleri tarafından yaşça büyük veya sevmedikleri birileriyle evlendirilmekteydiler. Bu durum, ana babaya ve silya hasret ile de örülmekteydi. Fakat mutlu bir evlilik yaptıkları sırada bile kızları güvey evinde yaşanan ve bazen trajik bir renk alan kaynanayla anlaşamama, hor görülme sıkıntısı da beklemekteydi.

Ayrıca, kadınların en içten çılgınlıklarını dile getiren mânilerde yaşanan yoğun duygularla birlikte Tatar Türklerinin kültürel değerleriyle ilgili kayda değer birçok bilgi de verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kazan Tatarları, folklor, mâni, kadın, talihsizlik, kader.

TRAGEDY OF WOMAN'S LIFE IN SHORT TATAR SONGS**Abstract**

Short songs for the Kazan Tatars - is the most common tradition of living here for many centuries. In short songs along with themes such as hope, love, friendship, and a very common theme of fate and submission to it, which can be stretit often in short songs telling about the female share. No matter what geographic region lived Tatar women, their life was the same and like all Turkic women, they reflected their own personal experiences and suffering in the short songs.

In the study of short songs, reflecting the difficult fate of Tatar women, with a thematic point of view, they can be regarded as a song reflecting the social motives, and songs that reflect the hardships of his personal life. the most common social theme in kotorkih songs - a restriction of the freedom of

* Bu çalışma, 19-22 Aralık 2012 tarihinde Denizli Pamukkale Üniversitesinde gerçekleştirilen *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri, chulpancetin@gmail.com.

women in public life. However, this was the reason and cause for their personal tragedies.

Due to financial problems, parents are often married off the daughter of a wealthy older man, whom she did not love. However, even with a loved one to marry, the girl could be waiting in the house of the groom-in-law problem, which often took on tragic overtones.

In addition to the short songs that reflect the hardships of the female share, together with women *duschevny* anguish can be found and interesting facts related to the cultural values of the Tatar people.

Keywords: Tatars of Kazan, folklore, short song, woman, tragedy, fate.

Mâni söyleme geleneği, Orta İdil civarlarından Ural dağlarına ve uzak Sibiryâ'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hayat sürdüren Tatar Türkleri için asırlarca yaşayan ve en yaygın olan geleneklerden biridir. Tatarlarda elli bine yakın halk türküsünün olduğunu düşünürsek, onun kırk sekiz bini, *kıska cırlar* olarak adlandırılan mânilerdir. Onları Tatar halkı hem köy sokaklarında hem şehirlerde hem çalışırken hem oturmaya gittikleri evlerde hem de meclislerde söylemişlerdir (Nadirov, 1976, s. 7-8).

Kazan Tatar mânileri konu bakımından birkaç kolda incelenmektedir: hayat ve maişetle ilgili düşünceleri, içtimai ve şahsi sıkıntıları, ümidi ve beklentileri içeren mâniler, yiğitlik ve beceri gibi sıfatları dile getiren mâniler, gurbette bahtını arayan, sürgünde olan ve madenlerde çalışanlar hakkında mâniler, asker ve esirlerin ortaya çıkardığı mâniler, silya hasret çekenlerin duygularını dile getiren mâniler, kadınların kaderini anlatan mâniler, medresede eğitim görenlerin yarattığı mâniler, dostluk, akrabalık ve meclis mânileri, insan ömrü üzerine mâniler, aşk mânileri, şaka ve hiciv mânileri, mektup mânileri ve içtimai lirik mâniler (Nadirov, 1976, s. 15-27).

Mânilerde ümit, sevgi, dostluk, hoşgörü gibi konuların yanında özlem, kadere boyun eğme ve hüznün gibi hayatın içinden alınan konular da işlenmiş olup, onlara daha çok kadınların hayatını anlatan mânilerde rastlarız. Hangi coğrafyada yaşarlarsa yaşasınlar hayatlarını hep aynı uğraş -su kenarında çamaşır tokaçlama, tandır başında yufka açma, ormanda odun toplama, çeşmeden su getirme, tarlada ekin biçme ve harmanlama, kışın uzun akşamlarında ip eğirme, çocuk bakma, gelin vazifelerini yerine getirme- ile geçiren bütün Türk kadınları gibi Tatar kadınları da içlerine attıkları dertlerini ve hayat karşısındaki ezilmişliklerini mânilerde dile getirmişlerdir. Bu tür mânilerin merkezinde yer alan *kız bala* (kız çocuğu), halkın gönlüne kök salan en güzel karakterlerden birisidir. Bir taraftan o, saf ve pak gönüllü, insafı ve çekingendir.

Diğer taraftan ise ezilmiş, özgürlüğü kısıtlanan ve acınacak bir durumdadır (Nadirov, 1976, s. 20).

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânileri konu bakımından incelediğimizde, içtimai ve şahsi sıkıntıları dile getiren mâniler olarak ayırabiliriz. İçtimai nedenlerden en çok karşılaştığımız, kadınların toplum içinde kısıtlanan özgürlükleridir. Bu sebep, aslında doğrudan onların şahsi sıkıntılarına da yol açmıştır:

Kız balanı kızganam min,	Kız çocuğuna acırım
Çın bexétséz bula ul;	Gerçekten mutsuzdur o;
Dönyanıñ bötén mihnetén	Dünyadaki tüm mihneti
Kürér öçén tuva ul (1431) ¹	Görmek için doğmuştur o.

Türk toplumunda bir erkek çocuğunun daha istenilmiş olması ve aile hayatı için daha önemli bir birey olarak izlenilmesi, kız evlatları geri plana bırakmış ve hayatın önemli safhalarında hayati seçimleri kendilerine yapma imkânını da ellerinden almıştır. Örneğin, kız çocuğu ailesine karşı kendi sesini yükseltmemiş ve sonuç olarak, onun istikbali genelde babası ve annesi iradesinde olmuştur. Bu hayat, kızlar için çoğu zaman mutluluktan ziyade gözyaşı ve sıkıntılarla geçen bir hayat olmuştur. Tatar kadınların talihsiz kaderini anlatan mânilerin birçoğu, kızların kendi ağızlarından “Keşke kız çocuğu değil de erkek çocuğu olup doğsaydım!” gibi bir ifadeyle anlatılmaktadır. Neden kız çocuğu erkek çocuğunu mutlu olarak görür? Çünkü erkek çocuğu “at üstünde oynamak”, “dünyayı gezmek” için yaratılmış ve her isteğinde özgür olmuştur. Kız çocuğuna ise hayatınca gözyaşları ve dert ile hasret eşlik etmiştir. Örneğin:

İR bala tuva anadan	Erkek çocuğu doğmaktadır
At östénde yörerge;	At üstünde gezmeye;
Kız bala tuva biçara	Kız çocuğu doğar biçare
Kaygı-hesret kürerge (1384).	Acı, hasret görmeye.
Tusa tusın şul ir bala	Doğarsa doğsun oğlan çocuğu
At östénde uynarga;	At üzerinde oynamak için;
Tumasın la şul kız bala	Aman doğmasın kız çocuğu
Yat karşında yılarga (1381).	Eller önünde ağlamak için.

Bu tür mânilerde genelde kızlar, kız çocuğu olup doğmanın suçunu sorgularken onları bu dünyaya getiren annelerine seslenmektedirler:

¹ Buradan itibaren Tatar Mânilerinden örnekler, 1976 yılında Kazan’da Tatarstan Kitap Neşriyatında yayımlanan *Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar (Dürtyullıklar)* adlı kitabın “Kızlar Yazmışı Turındağı Boringı Cırlar” kısmında verilen numaraları ile sunulmaktadır.

Enkey tapsañ - ir bala tap,	Anneciğim, (doğurursan) oğlan doğur,
At östénde uynıy ul;	At üstünde oynar o;
Tapma enkey kız balanı,	Kız çocuğunu doğurma,
Üksép-üksép yılıy ul (1378) .	İçin-için ağlar o.
Enkey, kaygı öçén géne	Anneciğim keder için
Nige miné tudırdıñ?	Neden beni doğurdun?
Yana yörek: ye bexétséz,	Yanar kalbim, ya bahtsız
Ye göméséz bulırmin (1385).	Ya da ömürsüz olurum.
Enkey kız bala tapkansın,	Anneciğim kız çocuğu doğurmuşsun,
Tabularına rehmet;	Doğurduğun için çok sağ ol.
Tabularına zur rehmet,	Doğurduğun için sağ ol.
Başlarım kürmi rehet (1386).	Başım görmüyor rahat.

Bazen bu şikâyete acıklı bir şekilde “keşke kız çocuğunu doğurur doğurmaz suya atsaydım” veya “keşke baharda çağlayan suda buz olup aksaydım” gibi trajik notlar da eklenmektedir:

Enkey, mini tapkançı,	Annem beni doğurmaktansa
Bér ir bala tapsañçı;	Bir erkek çocuğu doğuraydım!
Bişékke salıp bakkançı,	Beşiğe koyup bakmaktansa,
Beylep suga atsañçı (1374).	Bağlayıp suya atmış olaydın.
Nige tudım, nige üstém,	Neden doğdum, neden büyüdüm
Nik yeşedém kız bulıp;	Neden yetiştim kız olup;
Yazgı taşu sularında	Baharda çağlayan nehirde
Nik akmadım boz bulıp (1435).	Neden akmadım buz olup.
İ hodayım, nik yarattıñ	Ah Huda'm, neden yarattın
Başlarımın kız itép;	Bu başımı kız edip;
Ağızmadıñ başlarımın	Akıtsaydın bu başımı
Yazgı suda boz itép (1428).	Baharlarda buz edip.

Kızların kaderlerinin talihsiz olmasına yakınmalarının tabi ki değişik nedenleri vardı. Bu bir iftira da olabilirdi, sevmediği birinden görücülerin gelmesi, denk olmayan birisi ile evlendirilmesi veya yabancı bir yere gelin olup gittiği ailede değersiz olarak hayatını sürdürmesi de olabilirdi. Asırlarca Türk kadını, kızlık ve gelinlik çağında iken toplumun geleneklerine tabi kalmış, erkekle eşitlik hakkı olmayan durumlarda da hayat sürdürmüştür. Kadınların yaşadıkları bu dönem, renkli bir biçimde mânilerde dile getirilmektedir (Hasanova, 2007, s. 325-333).

Bir kız çocuğunun en kaygısız, en mutlu günleri baba evinde kıymetli bir evlat olarak, annesinin hazır yemeklerini yiyerek ve kardeşleri ile şakalaşarak geçirdiği günleri olmuştur. Bu rahatı, gelin olup yabancı bir aileye katılan, kocasının ve kayınlarının hizmetine konulan kız çocukları artık bir daha asla bulamamışlardır. Bu yüzden de mânilerin birçoğunda kızlar, nazlı bir kız çocuğu olarak yetiştirildiği baba evini ve annelerini özlem ve minnetle anarlar:

Aklı sitys külmegémné	Beyaz bezden elbisemi
Téktérdéñ enékeyém;	Diktirdin anneciğim;
Cil-yañgırlar tidérmiçe	Yel-rüzgâra dokundurtmadan
Üstérdéñ, enékeyém (1387).	Büyüttün anneciğim.
Tal da yalgız, min de yalgız,	Söğüt de yalnız, ben de yalnız
Söyelem tallarıma;	Yaslanırım söğüde;
Kız balanıñ bar reheté	Kız çocuğunun rahatı
Ata-ana yannarında (1408).	Anne baba yanında.

Kazan Tatarlarında bir kız çocuğunun baba evindeki mutlu ve huzurlu hayatı genelde en fazla on sekiz yaşına kadar ancak sürebilmiştir:

Samavırnı tiz kaynata	Semaveri çabuk kaynatır
Katı imen küméré;	Katı meşe kömürü;
Ata-anada unsigéz yeş	Anne babada on sekiz yaş
Kız balanıñ goméré (1436).	Kız çocuğunun ömrü.
Kız balanıñ yemle çağı	Kız çocuğunun güzel çağı
Unsigéz yeşlerénde;	On sekiz yaşlarında;
Üsép, çitlerge ayrılgaç,	Büyüyüp ele gidince
Kürmi ipteşlerén de (1411).	Görmez arkadaşlarını da.

Burada kız çocuğunun tez olgunlaşıp baba evinden tez gitmesi, “Semaveri tez kaynatır / Katı meşe kömürü” gibi mısralarda verilmektedir.

Buluğ çağına gelen bir kız çocuğunun artık geleceğini düşünmekten, endişe etmekten benzi sararmaya başladığı. Çünkü o, sevgi üzerine kurulan huzurlu, mutlu bir ailesi olacağını ancak bir hayal olduğunu az çok tahmin edebiliyordu:

Büdeney digen, ey, asıl koş	Bıldırın denilen ah asıl kuş,
Yurgalıdır turı yul bélen;	Süzülüyor dümdüz yol ile;
Kız balanıñ gına alsu yözé	Kız çocuğunun al benzi
Sargayadır hesret-uy bélen (1354)	Sararmakta hasret düşünce ile.
Biyék-biyék ızbada	Yüksek yüksek bir evde

Çigü çige kız -bala;	Nakış yapar kız çocuğu;
Kileçek könnerén uylap	Gelecek günleri düşünerek
Künjelleré sızlana (1390)	Gönlü sızlar.
Öy buyında çirem çüpli,	Ev yanında otlanmakta
Yaņa çıkkan kaz bala;	Yeni doğmuş kaz yavrusu;
Kilér könén uylyy-uylyy	Geleceğini düşünerek
Sargayadır kız bala (1442)	Solmaktadır kız çocuğu.

Böylece baba evindeki hayat, kızlar için göz açıp kapayancasına çabuk geçen güzel günler olarak algılanmıştır:

İké terez töpkeyém,	İki pencere dibim,
İke savıt gölkeyem;	İki saksıda gülüm;
Cilge oçkan yéfek kébék	Rüzgâra savrulmuş ipek gibi
Ütté kız gomérkeyém (1445)	Geçti gitti kız ömrüm.

Baba evinden gelin olup gidince nasıl bir hayatın beklediğini kızlar az çok tahmin edebilmişler tabii ki. Bunun için onların göz önünde örnekler de az olmamıştır. Kız çocuğunu saran bu korku, mânilerin içeriğine de yansımıştır:

Kız balanıj éreheté	Kız çocuğun rahatı
Ata-ana koçağında;	Anne baba kucağında;
Ata-anadan ayrılgaç	Anne babadan ayrılınca,
Yata ut koçağında (1432)	Yatar od kucağına.
Talga basıp sayrasa da,	Söğüde konup ölse de
Sandugaç tehétséz ul;	Bülbül yine tahtsız o;
Üskende irke üsse de,	Nazlı olup büyüse de
Kız bala bexétséz ul (1437)	Kız çocuğu bahtsız o.

Anne babalar, sırf maddi durumu iyi olan damat adayını kaçırmamak, kızlarına maddi açıdan sıkıntısız iyi bir gelecek sağlamak için onları bir an önce evlendirmek isterler. Bu durumda Tatar kızları için şahsi sıkıntıların en önde geleni, maddi sıkıntılardan dolayı aileleri tarafından kendilerine denk olmayan veya yaşça büyük birisiyle evlendirilmeleri olmuştur:

Sehrelerge meçét saldırganar,	Sahralarda cami yaptırmışlar,
Manarası cevher, töbe taş;	Minaresi gevher, dibi taş;
Tiñsez yarga barıp can tınmagaç,	Yanlış yâre gidip can huzur bulamayınca,
Sağış-hesret küre gaziz baş (1362)	Keder hasret çeker aziz baş.

Türk aile yapısında her zaman son söz, baba tarafından söylendiği için bu tür mânilerde kızlar doğal olarak öfkelerini genelde babalarına bildirmektedirler:

Citénner çeçtém tigézge,	Keten ekim düzlüğe,
Alıp kitté diñgézge;	Aldı götürdü denize;
Etkey, bireséñ tiñsézge,	Babacığım, veriyorsun denk olmayana,
Gomér yılarımın sézge (1448)	Hayatım boyu ağlarım size.

Bu mâninin ilk mısrasında ekinin ekildiği düzlükten, ikinci mısrada da denizden bahsedilmesi, bu iki kavramın ters düştüğüne dikkat çekerek, kızın yanlış birisine verildiğini vurgulamaktadır.

İstemediği birisi ile evlendirilen kızın başka bir sevdiği varsa sevdiğinden ayrılmak zorunda kaldığı için durum daha da vahim bir hâl almaktaydı:

İ göl diler, göl diler,	Ah gül derler, gül derler,
Gölné kına dimiler;	Güle kına demiyorlar;
Söygenéñ kala dimiler,	Sevdiğin kalıyor demezler,
Söymegenné dimliler (1414)	Sevmediğine veriyorlar.
Tal börösé tal börösé,	Söğüt tomurcuğu, söğüt tomurcuğu,
Tal börösé talları;	Söğüt tomurcuğu söğütte;
Kız balanıñ kalmıy malı,	Kız çocuğunun kalmıyor malı,
Kala söygen yarları (1396)	Kalıyor sevdiği yâri.
Nige yeşél bulmıy iken	Neden yeşil olmuyor ki
Yamşıklarınıñ dugası;	Arabacıların kemeri;
Nige kabul bulmıy iken	Neden kabul olmuyor ki
Kız balanıñ dogası (1367)	Kız çocuğunun duası.

Gerek yaşadıkları sosyal baskılar, gerekse ekonomik durumun yetersizliğinden dolayı kızlar bazen para karşılığı da satılırlardı. Bunun örneği, Tatar rivayetleri arasında da mevcut olup (“Nalog Öçen Satılğan Kızlar” (Vergi İçin Satılan Kızlar), türkü ve mânilerde de eksik kalmamıştır:

Bal kortları gülep yörü	Arılar uçuşuyor
Umartaga bal öçén;	Kovanlara bal için;
Kız balanı, bexétsézné,	Kız çocuğunu, bahtsızını
Satalar bit mal öçén (1388)	Satıyorlar mal için.
İdél suvı yazın taşıy	İdil suyu baharda taşar,
Kolmak salgan bal kébék;	Acıtılmış bal gibi;
Yeş başımını ozattılar	Genç başımı uğurluyorlar

Zaklad salgan mal kébék (1449)

Rehin koyulmuş mal gibi.

Para karşılığı satılan kızlar, mânilerde yine acıklı kaderlerine sitem ederken anne ve babalarına seslenmekte hatta onlara rencide olduklarını bildirmektedirler:

Enkey, miné nik taptıñ,

Anneciğim neden beni doğurdun,

Etkey, miné nik sattıñ?

Babacığım neden beni sattın?

Miné satıp niler taptıñ;

Beni sattın da neler buldun sen;

Yöregéme ut yaktıñ (1371)

Yüreğimi ateşlere attın.

Enkey, miné nik taptıñ,

Anneciğim neden beni doğurdun,

Bişékke salıp nik baktıñ?

Beşiğe koyup neden baktın?

Üsép buyga citkeçtén de

Buluğ çağıma gelince de

Malga kızığıp nik sattıñ? (1372)

Mala özendin de neden sattın?

Bu gibi durumlarda, kız çocuğu olan her eve istenilerek kabul edilen görücüler de artık kızlar tarafından, onları mutsuz etmeye hatta harap etmeye gelen birileri olarak kabul edilmiştir:

Agıydélkeylerné bik kiñ diler,

Agıydil² nehrini geniş derler,

Eylenesén katı cir diler;

Etrafı da sert bir yer derler;

Dimçé-yavçı digen yuha téller

Dünürçü-görücü adlı yılan diller

Tiñ bulmagan yarga dimliler (1361)

Denk olmayan yâre isterler.

Karurmanda kar yavgan,

Karanlık ormanda kar yağmış,

Yöri almıy avçılar;

Gezemiyor avcılar;

Küp kızlarınıñ başın aşıy

Kız çocuğun başını yiyorlar

Tesbih totkan yavçılar (1365)

Tespih tutan görücüler.

Su buyında sarı çeçek,

Su boyunda sarı çiçek,

Kazlar anı aşıylar;

Kazlar onu yiyor;

İşanma canıyım, yavçılarga,

İnanma canım görücülere

Alar başını aşıylar (1441)

Onlar başına iş açıyor.

Bu mânilerdeki ilk mısralarda kızları bekleyen zorluklara dair işaretler vardır: Akidil nehrinin etrafının sert bir yer olması kuralların çok sert olmasına, kar yağışının avcılarının ormana ulaşmalarına engel olması görücülere engel çıkmasını istemelerine, kazların yediği çiçeğin sarı renkte olması (sarı renk Tatarlarda hüznün rengi sayıldığı için) hüzne işaret etmektedir.

Anne baba, kız isteme sırasında genellikle kızlarına kimle evlenmek istediğini sormadığı için kız çocuklarının fikrini söylemek gibi bir hakkı neredeyse bulunmaz:

² Agıydil: Başkurdistan sınırlarında akan ve Ural bölgesinin doğal simgesi olan nehre verilen ad. Rusçası Belaya.

Kızıl tölké– kır kürké,	Kızıl tilki, kır görkü,
Kız balakay – öy kürké;	Kız çocuğu ev görkü;
Kız bala ul bik bexétsez;	Kız çocuğu bahtsız o,
Yuk bit anıñ üz irke (1433)	Çünkü yoktur kendi erki.
Bıyıl çeçken bodaylarınñ	Bu yıl ekilen buğdayların
Başı nige tuk iken;	Başı neden tok olmuş;
Kız balaga nige bér de	Kız çocuğunun ah neden
İrkénlékler yuk iken (1389)	Erkinliğı hiç olmamış.
Yéfek puta – bil kürké,	İpek kuşak, bel görkü,
Matur kızlar – il kürké;	Güzel kızlar, il görkü;
Üsep buyga citkennen soñ	Boy atıp serpilince
Yuk kızlarınñ üz irké (1434)	Yok kızların kendi erki.

İki mâninin ilk iki mısrasında söz edilen buğdayların bol olması, sonbaharda tahıllar toplanınca bolluk ve bereket içinde yapılacak düğüne bir işaret olarak verilmektedir. Kız çocuğu bu evliliğı istemediğı için doğal olarak buğdayların bol olmasından şikâyet etmekte. Son mâniden gördüğümüz ise, güzel kızlar için güzellikleri zaten bir bela olmuştur çünkü onlar başka kızlara nazaran daha çok elin üstünde tutulmuş ve sonuç olarak daha çok istenilmiş ve erken evlendirilmişlerdir.

Artık baba evinden ayrılma günü gelip çattığında kızlar yine içlerine çöken sıkıntıyı mânilerin aracılığıyla dışa vurmaya çalışmışlardır. Annesinden, babasından ve kardeşlerinden ayrılmak onlara hiç de kolay olmamıştır:

Bakça artlarında yörgeñ çakta	Bahçe arkasında dolaşırken,
Kurka kaldım murta kortınnan;	Korkup kaldım birden arıdan;
Ay-hay, kız balalar, biçaralar,	Ah kız çocukları biçareler,
Bik cel kite tugañ yortınnan (1358)	Ayrılıyor bir gün yurdundan.
Matur la ide bu bakça	Güzel idi bu bahçe
Törlé çeçekleré bar çakta;	Çeşit çeşit çiçek varken;
Kadérlé de idé bu başkayım	Değerli idi bu başım
Etkey-enkeylerém bar çakta (1356)	Babam ve annem varken.

Hatta kızlar, onları gelecekte bekleyen mutsuz bir hayatı düşünerek “baba evinden giden kızın bahtı da gidiyor” diye inanmışlardır:

Tav biténde ni küréne? -	Dağ başında ne görünür? -
Babaylarınñ çardağı;	Dedelerin mezarı;
Kız bala kitse öyéñnen,	Kız çocuğu giderse evinden,
Kite anıñ ardağı (1444)	Gider onun bahtı.

Örnek verilen mânide, kızların baba evinden giderken bahtlarının da gitmesine, ikinci mısradaki verilen mezar kelimesi ile trajik bir renk katılmaktadır.

Eskiden boşanma oranları çok nadir, neredeyse yok derecede olduğu için bir kez evlenip baba evinden giden kız, bu eve artık geri dönememiştir. Çok uzaklara da gittiye zaten artık baba evini bir daha görme şansı bile neredeyse olmamıştır. Bu yüzden de mânilerde evlenerek baba ocağından ayrılan kız çocuğu, artık ebediyen kaybedilen çocuk olarak algılanmaktadır:

Sandugaç kile karlar bétkeç,	Bülbül döner karlar bitince,
Karlıgaçlar kile cir kipkeç;	Kırlangıçlar gelir yerler kuruyunca;
İr balalar kayta hézmet itkeç,	Erkek çocuğu döner askerliği bitince,
Kız balalar kaytmıy bér kitkeç (1359)	Kız çocuğu dönmez bir gidince.
Karlıgaç kara, muyını ala,	Kırlangıç kara, boynu ala,
Havalarga méngeç yugala;	Havalanınca kaybolur;
Kız bala la mésken, gaziz bala	Kız çocuğu zavallı aziz bala
Suga salgan kébék yugala (1357)	Suya atılmış gibi kaybolur.
Su üstünde su koşları:	Su üstünde su kuşları,
Ürdek çumsa kaz kala;	Ördek dalarsa kaz kalır;
Suga çumgan ürdek kébék	Suya dalmış ördek gibi
Yugala bit kız bala (1368)	Kız çocuğu kaybolur.

Böylece baba evindeki rahatlığa doyamayan kızlar, onları ellerini çabuk tutup bir an önce evlendiren anne ve babaya öfke bildirmektedirler:

Kız balanı üsép citkeç	Kız çocuğu boy atınca
Kadérlemi başlıylar;	Değersiz oluverir;
Göl üstündegé çeçek kük	Daldaki bir çiçek gibi
Özeler de taşlıylar (1409)	Koparır da atarlar.
Kız balanı yatkan urnı	Kız çocuğunun yattığı yer
Karavatta bér takta;	Yataktaki bir tahta;
Şul bér taktanı kızganıp,	Şu bir tahtayı çok görüp
Ozatalar yat yakka (1391)	Uğurlarlar yabana.
Kız balanı yatkan urnı	Kız çocuğunun yattığı yer
Sekéde iké takta;	Sekide iki tahta;
İké taktanı kızganıp;	İki tahtayı çok görüp
Satalar cidé yatka (1392)	Satıyorlar yedi yabancıya.

Ayrıca, evlenerek uzağa giden kız çocuğu için ana babasına, kardeşlerine ve arkadaşlarına olan özleme, sılaya olan hasret de eklenmekteydi:

Çıltırap akkan salkın çişmelernéj	Coşup akan soğuk çeşmelerin
Töbé taşlı, çité kom bula;	Dibi taşlı, kenarı da kum olur;
Çitte yörgeñ yalgız kız balanıj	Elde gezen yalnız kız çocuğunun
Küzé yeşlé, başı moñ bula (1363)	Gözü yaşlı, başı efkârlı olur.
Tal çıbıktay néçke bula,	İnce dal gibi oluyor
Kız balanıj billeré;	Kız çocuğunun beli;
Kız bala niçék kaygırmas,	Kız çocuğu neden kaygılanmasın,
Kala tugañ illeré (1369)	Kalıyor doğduğu yeri.
Enkey balalar üstérgeñ	Anneciğim çocuk büyütmiş
Barısın da tiñ kürép;	Yavrularını eşit görüp;
Mini yat illerge birgeñ	Beni yad ellere vermiş
Barısınnan kim kürep (1377)	Hepsinden de kem görüp.

Tabii ki, kızların hayatında işler her zaman bazı mânilerde olduğu gibi ters gitmemiştir. Sevdiği birisiyle evlenip mutlu olan kızlar da olmuş elbet. Fakat mutlu bir evlilik yaptıkları sırada bile kızları güvey evinde yaşanan ve bazen trajik bir hâl alan kaynanayla anlaşamama, kayınları tarafından hor görülme gibi birçok sıkıntı ile karşılaşmışlardır. Çünkü kızlar, kaynana-gelin çatışmalarının yoğun olduğu baba, oğul ve torundan oluşan üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş ailede gelin hizmeti gösterirler ve yabancı bir aileye uyum sağlamak zorunda kalırlardı. Sıkıntılarını da kimse ile paylaşamaz, içlerine atarlardı:

Su buyındağı mileşné	Su boyundaki üveze
Bérev de eytmi balan dip;	Kimse demez balan (kartopu ağacı) diye;
Yat öylerge kilép töşkeç,	Yaban eve karışınca
Bérev de eytmi balam dip (1416)	Kimse demez “balam” diye.
Biyék tavniñ başlarında	Yüksek dağın tepesinde
Karlar taş bula iken;	Karlar taş oluyormuş;
Ata-anadan ayrılgaç,	Anne babadan ayrılınca
Yatlar baş bula iken (1403)	Eller baş oluyormuş.
Min kaygılı, min kaygılı,	Ben kaygılı, ben kaygılı,
Min kaygılı kız bala;	Ben kaygılı kız çocuğu;
Min kaygılı kız balanı	Ben kaygılı kız çocuğuna
İndé kémner kızgana (1424)	Artık kimse acımaz.
At östénde bérev uynıy,	At üstünde biri oynar
Unbiş yeşlék ir bala;	On beş yaşında erkek çocuğu;
Söyler süzen söyli almy	İstedigini söyleyemez

Yat karşında kız bala (1379)	Yad karşında kız çocuğu.
Kıygak-kıygak kıçkırgan	Gıgak gıgak bağıran
Sazga töşken kazdır ul;	Saza düşmüş kazdır o;
Avlak cirde yılıy torgan	Tenha yerde ağlayan
Çitten töşken kızdır ul. (1438)	Yaban yere gelen kızdır o.

Son mâniden görüldüğü gibi kız çocuğu hele başka bir köye ya da uzak diyara gelin olup gittiye durumu daha acıklı olmuştur. Çünkü yakınında onu savunacak ailesi olmaz.

Bazen kocasının uyguladığı şiddet de Tatar kadınlarının talihsizliği başında gelen ana nedenlerden idi. Kızlar, kocası olan adama mânilerde genelde yabancı olarak bakmakta çünkü hiçbir zaman koca, baba ile anne yerini tutamamış ve eşine anne baba şefkatiyle yaklaşmamıştır:

Enkey, mine tapkansın,	Anneciğim beni doğurmuşsun,
Keçkene arba tartkansın;	Bebek arabasına koyup bakmışsın;
Üsep buyga citü bélen	Büyüyüp serpilince de
Yat kulına atkansın (1373)	Yadın eline atmışsın.

Yukarıda da bildirdiğimiz gibi Tatar kızlarının en güzel günleri, baba evinde yaşadığı günleri olmuştur. Bu yüzden mânilerde Tatar kadınları, ferahlık içinde geçen eski günleri, güvey evinde yaşadıkları zor ve mutsuz günlerle kıyaslamaktadırlar. Kız çocuğunun mutluluğunun çok kısa olması mânilerde genelde doğadaki görünümle verilmiştir. Örneğin, çilek çiçeğinin kısa ömrüne ya da sabahtan güle düşüp akşama kaybolan çiye benzetilmiştir:

Kayın utınarı kistém,	Kayın odunları kessem
Töşer miken küméré;	İyi olur mu kömürü;
Çeçek atkan cilek kébék	Çiçek açan çilek gibi
Kız balanı gomere (1394)	Kız çocuğunun ömrü.
Ene kile avtomobil,	Bak geliyor otomobil,
Yaltırıy nomérları;	Parlıyor plakası;
Gölge töşken çıkklar kébék	Güle düşen çiy gibidir
Kız bala gomérleré (1440)	Kız çocuğun ömrü.

Son mânide otomobilden bahsedildiğine göre o, teknolojinin geliştiği dönemlerde ortaya çıkmış olmalı. Fakat burada devir değişse de değişmeyen bir şey var: kızların hâlâ talihsiz kadere duçar olmaları.

Kızlar bazı durumlarda –örneğin sevdiği birisi ile kaçarak evlendiğinde- mutsuzluğun nedeni anne baba sözünü dinlememe sonucu alınan bir beddua olarak da düşünülmüşlerdir:

Etkey de kargagandır,	Babam da beddua etmiştir,
Enkey de kargagandır;	Annem de beddua etmiştir;
İké kargış béрге kilép,	İki beddua bir araya gelip,
Bextémné kaplagandır (1375)	Bahtımı örtmüştür.

Zor yaşam şartları ve özellikle kızların çektiği sıkıntılar onları yaşamdan soğutmuş, içlerini umutsuzlukla doldurmuştur. Mutsuz, talihsiz olduğunu düşünen kızlar ve kadınlar, onlara kimsenin acımadığını görüp mânilerde kendilerine kendileri acımış ve kaderlerinden yakınmışlardır:

Min bexétséz, min bexétséz,	Ben bir mutsuz, ben bir mutsuz,
Min bexétséz kız bala;	Ben bir mutsuz kız çocuğu;
Kızganam yeş gomérémné	Acıyorum genç ömrüme
Kaygı bélen uzganga (1406)	Dert ile geçti diye.
Nige tudım bu dönyaga	Neden doğdum bu dünyaya
Bulmagaçtın bexétém;	Madem olmadı bahtım;
Belki bér bulır bexétém,	Belki bir gün olur bahtım,
Tik üter yaş vakıtım (1418)	Ama geçer genç ömrüm.

Kendilerini şanssız, talihsiz bulan Tatar kızları, kendi tecrübelerinden yola çıkarak mânilerde anne babalara seslenir ve kız çocuklarıyla ilgili çeşitli öğüt nasihatte de bulunurlar:

Bézněj avılnıñ urmanı	Bizim köyün ormanı
Vak kına, kuak kına;	Çok ufak, hep çalılık;
Kız balaga süz eytmegéz,	Kız çocuğuna laf etmeyin,
Kız bala kunak kına (1413)	Kız çocuğu yalnızca konuk.
Kicelé çarşav, komaç bavı	Keçe perde, kumaş bağı
Kor disegéz de kormam;	Kurun deseniz de kurmam;
Üsép buyga citkeçténen,	Büyüyüp serpilince
Tor disegéz de tormam (1415)	Kal deseniz de kalmam.
Kız balaga süz eytmegéz,	Kız çocuğuna laf etmeyin,
Al yözén kızartmagız;	Al yüzünü kızartmayınız;
Satıla torgan brilliant tik	Satılacak pırlanta gibi
Kız balanı saklagız (1410)	Kız çocuğunu koruyunuz.
Kız bala bér zarlı koştır –	Kız çocuğu dertli kuştur,
Bérvakit üsép citer;	Gün gelir büyür serpilir;
Elé kızım yeş dimegéz,	Henüz kızım genç demeyiniz,
Tiz citer ul, tiz kiter (1399)	Çabuk yetişir çabuk gider o.

Kız balası bulgan kêsé	Kız çocuğu olan insan
Kakmasın ul balasın;	İncitmesin yavrusunu;
Uylasın ul balasınır	Düşünsün o yavrusunun
Kadérsézge kalasın (1400)	Değersize kalacağı günü.

Kadınların talihsiz kaderini bildiren mânilerin ilk iki mısrasında sıkıntılı hayata hazırlık olarak, dehşetli doğa olayları ve görünümlelerinden de bahsedilmektedir. Örneğin, karanlık gece, rüzgâr uğultusu, kar yağışı, kırağın düşmesi gibi:

Tönnér moıısu, kón karanğı,	Geceler hüznünlü, gün karanlık,
Cil sızgıra, kar yava;	Yel uğuldar, kar yağar;
Kız bala yazmışın bélsém,	Kız çocuğu kaderini bilsem
Tumas idém dönyaga (1401)	Doğmaz idim dünyaya.
Bolında kibenner tora,	Çayırda ot yığınları,
Alarmı cil tuzdıra;	Onları yel dağıtır;
Nik bexétséz şul kız bala, -	Neden mutsuz kız çocuğu, -
Yılap gomér uzdıra (1402)	Ağlayarak ömür geçirir.
Kız bala bér matur göldér –	Kız çocuğu, güzel güldür,
Bérvakıt çeçek atır;	Gün gelir çiçek açar;
Nurlanıp atkan çeçekke	Nurlanıp açan çiçeğe
Bérvakıt kırav yatır (1398)	Bir gün kırağı düşer.

Toplum içinde ezilmek zorunda kalan kadınlara doğadaki bütün canlılar sanki eşlik etmekte ve kızların acıklı kaderine acımaktadırlar:

Bu dönyada kém bexétlé?-	Bu dünyada kim mutlu ki?
İı bexétlé ir bala;	En mutlu erkek çocuğu;
Sayrıy torgan sandugaç ta	Bahçede öten bülbül de
Kız balanı kızgana (1383)	Kız çocuğuna acır.

Mânilerde kadınların talihsizliğine bildiren söz ve ifadeler de sık rastlarız. Örneğin, kızlar, “bahtsız”, “monlı” (hüznünlü), “biçare”, “miskin”, “kaygılı kız bala”, “zarlı koş”(dertli kuş) olarak anılır ve kendileriyle ilgili “sağış hasret tulı gaziz baş” (Hüzün hasret dolu aziz baş) derler.

Tatar kadınlarının zor kaderini anlatan mânilerde sözü geçen ağaç ve kuşlar dahi sanki özenle seçilmiş çünkü onlar da kendi başlarına bir talihsizliğin ve hüznün abidesidir. Örneğin, küke (guguk kuşu), tehetsez sandugaç (tahtsız bülbül), kayın ağacı, tal ağacı (salkım söğüt), meyveleri acı olan milâş (üvez) ve balan (kartopu) ağaçları:

Kükéler de küké dip eyteséz,	Guguklar da guguk diyorsunuz,
Kükélerden moñlı niler bar;	Guguktan kederli neler var;
Ata-anaların taşlap kite,	Anne babasını bırakıp gidiyor,
Kız baladan moñlı kémner bar (1355)	Kız çocuğundan kederli kimler var.
Sandugaçnıñ méskénkeynéñ,	Bülbülün zavallının
Bulmıy anıñ tehété;	Olmuyor ki tahtı;
Kız balanıñ, biçaranıñ,	Kız çocuğunun biçarenin
Bulmıy anıñ bexété (1395)	Olmuyor ki bahtı.
Tal da yalgız, min de yalgız,	Söğüt yalnız, ben de yalnız
Söyelem tallarıma;	Yaslanırım söğüde;
Kız balanıñ bar rexété	Kız çocuğunun tüm rahatı
Ata-ana yannarında (1408)	Anne bana yanında.
Su buyındağı mileşné	Su boyundaki üveze
Bérev de eytmi balan dip;	Kimse demez balan (kartopu ağacı) diye;
Yat öylerge kilép töşkeç,	Yaban eve karışınca
Bérev de eytmi balam dip (1416)	Kimse demez “balam” diye.
Ak kayın üstére buyın	Ak kayın boy uzatıyor
Yeşél yafırak öçén;	Yeşil yapraklar için;
Kız bala üstére buyın	Kızlar boy uzatıyor
Kaygı-heséret öçén (1450)	Kaygı hasretler için.

Ayrıca, kadınların en içten çığlıklarını dile getiren mânilerde yaşanan yoğun duygularla birlikte Tatar Türklerinin kültürel değerleriyle ilgili kayda değer birçok bilgi de verilmektedir. Eskiden Bulgar Boyu Türkleri diye anılan Tatarlar, bütün Türk boyları arasında ilk olarak İslam dinini kabul etmiş olduklarından dolayı halk edebiyatı ürünlerinde de dinle ilgili kültürel değer ve unsurlara sık rastlarız. İncelediğimiz mânilerde de “Allah” ifadesi, “namaz”, “mescit”, “minare”, “tespih” ve “dua” gibi İslami unsurlar sıkça dile alınmaktadırlar:

Éçémnen yalkınnar çıga	İçimden alevler çıkar
Uf alla, dip sulasam;	Allah’ım diye solusam;
Bu kaygımı kürmes idém	Bu kederi görmez idim
Min kız bulıp tumasam (1423)	Ben kız olup doğmasam.
İRte namaz vaktında	Sabah namaz vaktinde
Sayrar idém koş bulsam;	Öter idim kuş olsam;
Törlé hesret kürmes idém	Çeşitli dert görmez idim
Min bexétlé kız bulsam (1447).	Ben bahtlı bir kız olsam.
Sehrelerge meçét saldırganar,	Sahralarda cami yaptırmışlar,

Manarası cevher, töbe taş;	Minaresi gevher, dibi taş;
Tiñsez yarga barıp can tınmağaç,	Denk olmayan yâre gidip can huzur bulamayınca,
Sağış-hesret küre gaziz baş (1362).	Keder hasret çeker aziz baş.
Ey hodayım, nige tudım,	Ah Huda'm, ne diye doğdum
Dönyalarga kız bulıp;	Bu dünyaya kız olup;
Elle agıp kitim miken	Akıp gitse idim keşke
İdéllege boz bulıp (1439)	İdil nehrinde buz olup.

Ayrıca, en ilkel dönemlerin mirası olan beddualardan da söz edilir:

Etkey de kargagandır,	Babam da beddua etmiştir,
Enkey de kargagandır;	Annem de beddua etmiştir;
İké kargış berge kilép,	İki beddua bir araya gelip,
Bextémné kaplagandır (1375)	Bahtımı örtmüştür.

Mâniler, toplumun yaşayışıyla şekil alır, bu yüzden mânilerde bölge adları, dağ, taş ve akarsu adları da yer alır. Yani mâniler yerel özellikler gösterir, onlarda yerel motifler işlenir. Örneğin, Kazan Tatarların yoğun yerleştiği coğrafik adlar -şehir ve nehirler de- mânilerin dokusuna doğal bir şekilde örülerek, onların millî yüzünü belirlemiştir. Örneğin, mânilerde sıkça “İdel” (İdil), “Agıydel” (Agıydil) nehirleri ve “Bolgar”, “Kazan”, “Taşkent” ve “Astrahan” gibi şehirlerin adları anılmaktadır:

Ak İdélneñ ak suvında	Akidil'in ak suyunda
Ak bitémné yudım min;	Ak yüzümü yıkadım;
Üzém bilbil, çeçém çılбір,	Kendim bülbül, saçım zincir,
Nik bexétséz buldım min?(1421)	Neden mutsuz oldum ben?
Bolgar digen zur kalanıñ	Bulgar adlı büyük şehrin
Uramnarı bigrek töz bulgan;	Caddeleri çok ta düz imiş;
Bexétlé kızlar bik küp tügél,	Bahtlı kızlar çok değildir,
Barmı iken méñnen bér uñgan? (1353)	Var mıdır binden biri mutlu olan?
Barganım yuk, kürgeném yuk	Gittiğim yok, gördüğüm yok
Kazan digen kalanı;	Kazan adlı o şehri;
Anası sularga atsın	Annesi sulara atsın
Tugaç ta kız balanı (1412)	Doğurunca kızını.
Taşkément digen taş kalaga	Taşkent adlı taş kente
Taşkümérler salalar;	Taş kömürler koyarlar;
Söygenéne kavışalmıyça	Sevdiğine kavuşamayınca
Sargaya kız balalar (1446)	Kız çocukları solarlar.

Biyék biyék bik biyékte	Yüksek yüksek çok yüksekte
Estérhan küpérleré;	Asterhan köprüleri;
Nige moñşu üte iken	Neden hüznünlü geçmekte
Kız bala gomérleré (1427)	Kızların ömürleri.

Bütün bunların yanında Kazan Tatarlarının hayat tarzı (ata binme, buğday keten ekme, orakla ekin biçme, çayırda kışa ot yığınları hazırlama, arıcılıkla uğraşma, odun kesme, bayanların pencere dibinde saksıda çiçek ayrıca da kına çiçeği yetiştirmeleri, el işi tutma, çeşmeden su alma, beşik sallayıp çocuk bakma, görücü usulü ile evlenme), mutfağı (semaver, acıtılmış bal), günlük kullanımda olan eşyalar (kamçı, at arabası, eyer, seki, kerevet (yatak), evi ikiye bölmek için keçeden perde, beşik), giyim kuşam ve süs eşyaları (kumaştan bağ, ipek kuşak, ak bezden elbise, bilezik, yüzük, pırlanta, cevher), Tatarların yaşadıkları coğrafyaya özgü hayvanlar ve kuşlar (kırmızı tilki, kaz, ördek, bülbül, kırlangıç, kuğu, guguk kuşu, arı vb.) ile ilgili de çok zengin bilgi verilmektedir:

Yégétler cigerler at yahşısın,	Yiğitler koşarlar atın iyisini,
Kullarında cizlegen kamçısı;	Ellerinde parlak kamçı var;
Canı da tınmagan kız balanıñ	Gençliğine doymayan kız çocuğunun
Küz oçında kan-yeş tamçısı (1364)	Göz kenarında kanlı yaşı var.
Bıyıl ceyli urak urdım	Bu yıl yazın orak biçtim
İké ciñém sızganıp;	İki elimi sıvazlayıp;
Miné etkey yatka birdé	Beni babam ele verdi
Bér sekésén kızganıp (1393)	Bir sekisini çok gördü.
Kız balalar su alalar	Genç kızlar su almakta
Sunıñ salkın cirénnen;	Suyun soğuk yerinden;
Üsép citkeç ayrılalar	Büyüyünce ayrılıyorlar
Tugan-üsken cirénnen (1422)	Doğup büyüdükleri yerden.
Kulımdağı baldağımınñ	Elimdeki yüzüğüme
İsémneré Merfuga;	Merfuga diye verdim ad;
Kız bala dönyaga kilse,	Kız çocuğu doğacaksa
Taş beyle de sal suga (1404).	Taş bağlayıp suya at.
Bélezégém Zölhebire –	Bileziğim Zülhebire -
Zölhebire sınımy ul;	Zülhebire sınımaz o;
Kız balanıñ gaziz başı	Kız çocuğunun aziz başı
Nahak süzden tınmy ul (1426)	İftiradan dinmez o.
İké akkoş kilép kundı	İki kuğu gelip kondu

Zeñger külge kamışka;	Mavi göldeki kamışa;
Kız bala şuşa sargaya, -	Kız çocuğu şundan soluyor -
Écé tulı sağışka (1420)	İçi dolu hüzünden.

Tatar kadınları, mâni söyleyebilmeyi her zaman bir şans olarak kabul etmişlerdir. Çünkü mânilerde “dertli kuş” ve “solmuş gül” diye adlandırılan kadınlar içlerini dökebilmiş, dertlerini hafifletmiş ve hayata devam edebilecek kadar güç bulmuşlardır:

Min bexétlé bala bulsam,	Ben mutlu bir çocuk olsam,
İr bala bulır idém;	Erkek çocuğu olurdum;
Cırlamasam yılamasam	Türkü söylemesem, ağlamasam
Divana bulır idém (1382)	Bir divane olurdum.

Sonuç itibarıyla mâniler, duygu ve düşüncelerin yoğunlaşmış anlatımı olarak hakları ellerinden alınmış, herkes tarafından çabuk rencide edilmiş, ezilmiş yufka yürekli Tatar kadınları için sıkıntılarını, hasretlerini, umutlarını ve umutsuzluklarını dile getirmek için eşsiz bir çare olmuştur. Konusu hayattan olan Tatar mânileri, halkın -hele kadınların!- günümüzde de en çok ve en severek kullandığı türlerden birisidir.

Kaynaklar

Hasanova, N. (2007). Manilerde Türk kadınının yaşamı. *IV. Uluslararası Türk Medeniyetlerinde Sözlü Kültür Geleneği Sempozyum Bildirileri. (6-7 Kasım 2006, Fethiye)*. Fethiye: Fethiye Belediyesi Kültür Yayınları, 325-333.

Nadirov, İ. (1976). Tatar halkınının kıska cırları. *Tatar Halık İcatı. Kıska Cırlar (Dürtyullıklar)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 15-27.

Tatar Halık İcatı. (1976). Kıska cırlar (dürtyullıklar). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.